

(нового) часу. Якщо це справжня історико-релігійна пам'ятка, яка виникла 1500 років тому, як твердить Б. І. Яценко (див. с. 8), то це не-оцінима унікальна праця предків українського народу (українів чи українців за «Велесовою книгою»), — тобто коштовний зразок «старих словес», на який орієнтувався автор «Слова о полку Ігоревім», можливо, користуючись ще й іншими подібними невідомими нам творами. Якщо ж це підробка нового часу (XIX—XX ст.), то сталася зворотня дія: тобто її автор скористався «Словом», досить вдало творячи містифікацію, фальсифікат «під старину». Незважаючи на те, як було насправді, дане явище є цікавим культурним фактом, який не випадково привернув увагу багатьох вчених-дослідників і любителів.

За те, що «Велесова книга» належить до творів автентичних, говорить у ряді випадків, не лише її зміст, а й мова та азбука (з явними ознаками ранньої кирилиці ще дохристиянського періоду) копії цього твору. В той же час цьому суперечить, зокрема, те, що копія «Велесо-вої книги» XVI чи XVII ст., зроблена на дощечках, а не на папері, який у той час був звичайним, поширеним матеріалом для письма, а дерево для цього вже давно не вживалось. Словом, «Велесова книга» потребує ще нових ґрунтовних досліджень для остаточного розв'язання проблеми її походження. А поки що це книга-загадка, яка, мабуть, ще довго буде «річчю в собі», книгою обнадійливих сподівань а може, й гірких розчарувань.

Проте в'яснення характеру спорідненості «Велесової книги» і «Слова о полку Ігоревім», навіть при наявному стані їх вивчення, особливо Першої, має самодостатню цінність і вагу. При наявності очікуваного, такого бажаного для нас результату науково переконливого доведення автентичності «Велесової книги», розкриється, запона перед «старими словесами» нашої літератури, яка постане як безперечний факт існування задовго до появи «Слова о полку Ігоревім», що збагатить уявлення про стародавню культуру не лише предків русів-українців, а й інших слов'янських народів. Якщо ж автентичність «Велесової книги» не підтвердиться, то матимемо ще одне яскраве свідчення могутнього впливу «Слова о полку Ігоревім» на подальшу літературу, в тому числі й підробку, що не було ще об'єктом нашого літературознавства через відсутність відповідних даних.

Володимир Бодрухін

ДО СТАТУСУ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО КНЯЖІННЯ

Новгород-Сіверське княжіння мало дуже велику площу та багато населення. Природно, маючи такий потужний потенціал, воно відіграло значну роль у міжкняжих стосунках. Та в історичній літературі це княжіння традиційно завжди має назву уділа. Чернігівське, навпаки, подається як самостійне, а то й «велике» княжіння. Підкреслимо, що в писемних джерелах багато інших князівств, у суверенитеті яких ніхто не має сумнівів, теж не «великі».

М. С. Грушевський підкреслює, що з любецького з'їзду відбувся «поділ землі на сі два головних князівства — Чернігівську і Новгородську волость».¹ Ми бачимо два князівства-волості, побудованих практично на однакових правових засадах. Фактом, підтверджуючим це, є участь Олега Святославича у з'їздах князів: 1100 р. У Витичеві та

1101 р. на Золотчі. Серед тих, хто приїхав на такі з'їзди, «подручников» не бувало.

На думку М. Ф. Котляра, Новгород-Сіверське княжіння спочатку було волостью Олега Святославича, а десь між 1141 та 1151 рр. Відбулося його відокремлення від Курського. З того часу воно і стає окремим утворенням, як удільне князівство землі Чернігівської.² Дійсно, на цей час закінчується формування внутрішніх структур землі. О. К. Зайцев каже, що у Чернігівщині формування волостей завершується у середині XII ст., а уділи з'являються тільки у першій половині XIII ст. Причиною їх появи була практика наділення разом зі збереженням князями своїх вотчин.³ На думку О. М. Рапова, Князь Володимир Давидович мав у 20—30-х рр. XII ст. «якийсь уділ у Сіверській землі». Потім він був князем чернігівським. Одночасно його брати мали: Ізяслав Давидович — «наділ» у Сіверській землі, а Ростислав Давидович — «невеликий уділ у Чернігівській землі».⁴ Як бачимо, досить важко розібратися у запутаній термінології феодалізму при визначенні статусу кожного князівства.

Тому почнемо з розбору термінології. Історично утворені області Київської Русі мали назву землі. В. О. Ключевський підкреслював, що «волость — це князівство, на які розподілялася уся земля». Уділи — це князівства молодших князів. Далі він каже, що «земля Чернігівська розподілялася на волості: власно Чернігівську, Курську, Трубчевську; це волості, тобто князівства». Волость була часткою землі, яка інколи збігалася з терміном «земля», якщо уся вона була володінням одного князя.⁵ Сучасний дослідник генеалогії роду Рюриковичів В. М. Коган підкреслює, що уділ — це частина території, юридично закріплена як володіння визначеного княжого роду, його спадщина.⁶ Номінально уділи були у певній залежності від князів земель, однак фактично мали самостійність. М. П. Павлов-Сільванський підкреслював, що удільні князівства дуже відрізняються від сеньорій притаманними їм державними рисами. Володарі великих князівств й найбільших з удільних мали владу над селянським й боярськими землями та права державного характеру.⁷ Таким чином, Стосовно самого терміну «уділ» можна сказати, що він означає другорядний стіл, який займають молодші князі певної династії за спадщиною.

Дуже широке розуміння терміну «уділ» в історичній літературі, на нашу думку, йде від того, що до, купи змішуються надання різного рівня: від великокняжих до наділів молодших князів певної династії. З метою запобігання цієї плутанини треба розрізнити лени тих князів, хто мав сюзереном тільки великого київського князя, та лени їх васалів. Перших («імперських») ленив було не дуже й багато, а їх надання — важлива прерогатива великого князя.: Втручатися у внутрішні справи династій він не мав змоги, хіба що у випадках дуже великих міжкняжих чвар. Складається враження, що тримати по два «імперських» лена ніхто не мав права. Тому новгород-сіверський князь, сівши на стіл у Чернігові, одразу ж передавав родині своє княжіння. Він мав можливість затримати за собою землі домену («Вятичі»), однак цього лена — ніколи.

Існували великокняжі лени, які надавалися з його домену як умовне володіння (частка «Руської землі») помічникам у боротьбі за владу. Як правило, ці надання були на нетривалий термін, тому що новий великий князь, перш за все, впроваджував їх перерозподіл вже між своїми прибічниками. Левова частка цих володінь належала різним «дуумвірам» та «триумвірам», метою яких було, перш, за все, поживитися за рахунок цих надань. Захист «Руської землі» від кочівників з'єднувався з боротьбою за ці придбання. Такі володіння могли бути у різних зем-

лях. Наприклад, до великокняжого домену належали «перевесища по Десне» у Чернігівщині. На думку О. К. Зайцева, надані в умовне держання лени вже у другому поколінні переходили у володіння на вотчинним праві.⁸

Відомо, що кожна доба феодалізму має свою форму організації політичної влади. Для раннього феодалізму — це ранньофеодальна монархія, коли держава усе непомірно централізує для проведення активної політики по розширенню своєї влади на землі, ще не піддані процесу державотворення. Доба феодальної роздробленості характеризується швидким економічним розвитком окремих земель, міст та регіональних ринків і пристосованою до цього політичною системою з осівшими у землях-князівствах династіями. Кожна земля знаходилась під зверхністю окремого роду, старший у якому й був носієм державної влади, а як територіальний зверхник мав змогу збирати податки та військові сили зі всієї землі, а не тільки з одного домену. Таке з'єднання територіальної влади з доменіальною й робило князя справжнім господарем землі. Династії намагалися утворити округлі земельні комплекси, де б вони займали домінуюче положення. Їх родина утримувала уділи з обмеженням прав за рахунок прерогатив ди на ста. З часом проходило сходження молодших князів нагору, змінювалися власники уділів (хто був ображений при цьому, починав міжусібні бійки), але усе це проходило у межах взаємовідносин пануючої династії.

О. К. Зайцев звертає увагу на те, що у першій половині XII ст. чернігівський та новгород-сіверський столи були фактично рівнозначні, навіть існувала тенденція до обособлення останнього. З другої половини того ж століття послаблений за рахунок Сновської тисячі новгород-сіверський стіл стає «не тільки юридично, а й фактично молодшим». Він дуже залежить від надання йому держань з боку чернігівського князя.⁹ У кожній землі була своя ієрархія, але князь мав справи тільки з його васалами. Зверхність над іншими феодалами спиралася на засади васалітету-сюзеренітету. Нагадаємо, що лише завдяки наданням держань, тільки й було можливо запроваджувати таку систему. Тому чернігівський князь давав лени новгород-сіверському. Так само і чернігівський князь без наділення його володіннями від київського князя ніколи б не визнав останнього за сеньйора. Суттєвих обмежень суверенітету новгород-сіверських князів ми не бачимо.

З вигасанням лінії Давидовичів єдність династії забезпечували «лествичное восхождение» і агресивна зовнішня політика, котра давала можливість пересування князів з молодших столів угору. Саме тому й проявлялося чернігівське «одиначество», яке так вражало сучасників. Однак і у другій половині XII ст. новгород-сіверські князі, отримавши стіл у Чернігові, одразу ж передавали комусь з родини своє княжіння. Це ще раз свідчить про те, що Новгород-Сіверське князівство складало, так би мовити, «імперський» лен.

Джерела та література:

- 1 Грушевський М. С. Історія України-Руси. — К., 1992. — Т. 2. — С. 318.
- 2 Котляр М. Ф. До проблеми утворення Новгород-Сіверського князівства // УДЖ. — 1995. — № 6. — С. 59.
- 3 Зайцев А. К. Черниговское княжество // Древнерусские княжества X—XIII вв. — М., 1975. — С. 110 і 113.
- 4 Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. — М., 1977. — С. 104—105.
- 5 Ключевский В. О. Сочинения: В 9 т. — Т. VI. — М., 1989. — С. 98—99.
- 6 Коган В. М. История дома Рюриковичей. — Санкт-Петербург. 1993. — С. 8.
- 7 Павлов-Сильванский Н. П. Феодализм в России. — М., 1988. — С. 80—81.
- 8 Зайцев А. К. Вказ. праця. — С. 108.
- 9 Там же. — С. 112.